

SHAYKH AL-ISLÂM HODJA SADEDDIN EFENDİ

AND POETRY FATWAS II

Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'nin Manzum Fetvâları II

Muhittin ELİAÇIK¹

Abstract

Among the works written in verse in the Ottoman Empire, there were also fatwas, and many sheikhs or mufti gave fatwas in verse. Even though this practice was not too much widespread in the Ottoman Empire, there was a tradition in this area. The first examples of these fatwas were seen in the 16th century; 17-18. century also showed, then thoroughly decreased. These fatwas, which took their place as an original genre in classical Turkish literature, can be said to have started in the 16th century with Shaykh al-Islâm Ebussuûd Efendi. The word of fatwa is a word that comes from the root of the 'feta' in Arabic and describes the solution of a personal issue with a strong answer. In the Ottoman verse, fatwas were written by the sheikhs or muftis, who were strong poets and writers. One of the most prominent of these sheikhs is the Hodja Sadeddin Efendi, who conducted the sultanate and the sheikhs together. After him, his sons and grandchildren served as high scholarly ranks with the titles such as sheikh-ul-Islam, kazasker and kadi, and these family members were given the nickname Hodjazade in proportion because of Hodja Sadeddin Efendi. Members of this family also established a tradition of giving verse fatwa, and each came to the fore by giving at least three verse fatwa. For example, Hodjazade Muhammed Bahai Efendi is in the first place with the verse fatwa around 15 known. We have introduced some poetry fatwas of Hodja Sadeddin Efendi before in our a paper. In this article, four later verse fatwas are introduced.

Key words: Poetry fatwa, Hodjazade, Hodja Sadeddin Efendi, historian.

Öz

Osmanlı'da manzum hâlde yazılmış eserler arasında fetvâlar da bulunmuş ve birçok şeyhülislâm veya müftü fetvâlarını manzum hâlde vermişlerdir. Osmanlı'da bu uygulama çok fazla yaygınlaşmış olmasa da bu alanda bir geleneğin oluştuğu görülmektedir. İlk örnekleri 16.yüzyılda görülen bu fetvâlar 17-18. yüzyıllarda da boy göstermiş ve daha sonra iyice azalmıştır. Klasik Türk edebiyatında da orijinal bir tür olarak yerini almış olan bu fetvâların büyük ölçüde 16.yüzyılda Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ile başladığı söylenebilir. Fetvâ kelimesi Arapça fetâ kökünden gelen ve müşkil bir meselenin kaynaklarından araştırılarak güçlü bir cevapla çözülmesini anlatan bir kelimedir. Osmanlı'da manzum fetvâlar kalemi ve kelâmı güçlü şairlerinden olan şeyhülislâm veya müftülerin kalemlerinden çıkmıştır. Bu şeyhülislâmların en önde gelenlerinden birisi de padişah hocahğı ile şeyhülislâmlığı bir arada yürütmüş olan Hoca Sadeddin Efendi'dir. Kendisinden sonra oğul ve torunları da şeyhülislâm, kazasker, kadı gibi unvanlarla ilmiyenin yüksek mansıplarında görev yapmışlar ve bu aile fertlerine Hoca Sadeddin Efendi'ye nispetle Hoca-zâde lakabı verilmiştir. Bu ailenin fertleri ayrıca manzum fetvâ vermede bir gelenek oluşturmuşlar ve her biri en az üç manzum fetvâ vererek öne çıkmışlardır. Mesela Hoca-zâde Muhammed Bahâi Efendi bilinen 15 civarındaki manzum fetvasıyla ilk sırada yer almaktadır. Hoca Sadeddin Efendi'nin manzum fetvalarından bir kısmını daha önceki bir makalemizde tanıtmıştık. Bu makalede ise daha sonra tespit edilen üç adet manzum fetvası tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manzum fetvâ, Hoca-zade, Hoca Sadeddin Efendi, tarihçi.

¹Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde fetvâ verme işi (iftâ) şeyhülislâmların en önemli görevlerinden olup müftüler de bu makama bağlı olarak vilayet ve kazalarda iftâ görevini yürütmüşlerdir. Şeyhülislâm veya müftüler için bu önemli görevlerinden dolayı: *müfti'l-enâm*, *hallâl-ı müşkilât*, *ukde-güşâ-yı müşkil-i nâs* gibi sıfatlar kullanılmıştır. Osmanlı'da 15.yüzyıl başlarında kurulan şeyhülislâmlık makamının ilk dönemlerde dokunulmazlığı bulunmakta ise de Kanuni döneminden itibaren şeyhülislâmların azledilme, öldürülme, istifa etme/ettirilme gibi olaylarla karşılaşmaları görülmektedir. Osmanlı'da herhangi bir konuda fetvâ almak için fetvâ emini dairesine başvurulmaktaydı ve sualler yaklaşık 25x11 genişliğindeki bir kağıda talik kırması hatla erkekler için Zeyd, Amr, Bekir; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice gibi hayali adlarla yazılmaktaydı. Fetvâlar, fermanlar gibi dikdörtgen ve genellikle kalın kağıtlara yazılmış, özel kişilerce istenen fetvâlarda genişlik genellikle 9-10.5 cm, uzunluk 19-22.5 cm olmuş, daha geniş (12-16 cm), daha kısa (15-17 cm) veya daha uzun (25-31 cm) olabilmektedir (Heyd, 1995, s.291; Imber, 1997, s.56). Fetvâlar genellikle şeyhülislâmın imzası, müftünün ise ikamet, unvan ve kullandığı kaynak bilgisi eklenerek verilmişse (Uzunçarşılı, 1965, s.200; Aksoy, 1998, s.36) de bazı fetvâ mecmualarında bu bilgilerin yer almadığı müşahede edilmiştir. Büyük bir kısmı mensur olarak verilmiş olan Osmanlı fetvâlarının çok az bir kısmı da manzum biçimde verilmiştir. Böyle fetvâların genellikle şairliği de bulunan şeyhülislâm veya müftüler tarafından verildiği dikkati çekmektedir.

Osmanlı'da Manzum Fetvâlar

Osmanlı'da özellikle 16.yüzyıldan itibaren fetvâlar manzum hâlde de verilmiştir. Bu yüzyılda özellikle Ebussuud Efendi manzum fetvâ vermede en öne çıkan şeyhülislâm olmuş, Kemalpaşazâde, Sa'dî Çelebi, Bostanzâde Muhammed Efendi de ondan geri kalmamıştır. Bazı manzum fetvâlar ise Hoca Sadeddin Efendi ile oğul ve torunlarında olduğu gibi, bir aile geleneği hâlinde verilmiştir. Bu aile fertleri şu ana kadar tespit edilen manzum fetvâların yarısından fazlasını vermişlerdir. Manzum fetvâlar edebî yönden fazla iddialı olmamış, meselenin kısa ve özlü bir cevapla çözülmesi esas alınmış, soru kısımları müftü veya şeyhülislâmlar için övgü dolu sözlerle başlamış, yer yer mübalağa, telmih, tevirye vb. sanatlar kullanılmıştır. Genellikle kıta şeklinde yazılan bu fetvâlar cedid ve remel bahirlerinden fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün ve fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün gibi kısa kalıplarla yazılmıştır. Manzum fetvâ veren şeyhülislâmların en önde gelenlerinden birisi de Hoca Sadeddin Efendi'dir.

Hoca Sadeddin Efendi

Osmanlı'da en çok manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan olan Hoca Sadeddin Efendi (1536-1599) İstanbul'da doğmuştur. Künyesi Hasan Can bin Hâfız Muhammed bin Cemâleddin İsfahânî olarak geçtiği gibi, Hasan Cânibn Cemâl et-Tebrizî şeklinde de geçmektedir. Aslen İsfahanlı bir Türk aileye mensup olup, Çaldıran savaşından sonra İranlı âlim ve sanatkarlarla birlikte Tebriz'den İstanbul'a getirilen İsfahanlı Hâfız Muhammed'in torunu, Yavuz Sultan Selim'in has nedimi Hasan Can Çelebi'nin de oğludur. Küçük yaşta babasının nüfuzuyla iyi bir tahsil görüp sahn müderrisi Karamânî Mehmed Efendi ve diğer büyük âlimlerinden dersler almış, müteakiben Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'den mülâzım olarak 1556'da İstanbul Murad Paşa, Mayıs 1564'te Bursa Yıldırım Bayezid ve 1571'de Sahn medreseleri müderrisliklerine atanmış, Mayıs 1573'te Şehzade Murad'ın hocası olarak Manisa'ya gönderilmiş ve bu görevle ilmiye ve yönetimde etkisi artarak *Hoca Efendi* diye anılmıştır. Manisa'da Şehzade Murad'ın saygı ve güvenini kazanarak sultan sekiz ay sonra tahta çıktığında *hâce-i sultânî* unvanıyla sarayda seçkin

bir konuma erişmiş ve bu konumu Sultan III. Mehmed devrinde de devam etmiştir. III.Mehmed'in Avusturya seferi ve Haçova zaferinde gösterdiği başarıyla tesiri iyice artmış, Damad İbrâhim Paşa'nın veziriazamlık sürecinde bir süre hocalıktan azledilmişse de Nisan 1598'de şeyhülislâmlığa atanmış ve padişah hocalığı ile şeyhülislâmlığı bir arada yürüttüğünden *câmiu'r-riyâseteyn* unvanı verilmiştir. 1,5 yıl şeyhülislâmlık yapmış ve 2 Ekim 1599'de vefat ederek Eyüp'te dârülkurrâ hazîresine defnedilmiştir. Kendisine birçok eser sunulmuş, Gelibolulu Âli *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eserini onun isteğiyle yazmış, Takıyyüddin astronomiyle ilgili eserlerini ona ithaf etmiştir. Oğulları veya yakınları ilmiyede birçok yüksek göreve atanmış ve böylece Hoca Sâdeddinler ailesi ulemâ arasında nüfuz kazanıp etkisi sonraki yüzyıllarda da sürmüştür. Hoca Sâdeddin'in beş oğlu da ilmiye sınıfına girmiş ve ilk iki oğlu Mehmed ve Esad Efendiler şeyhülislâmlık, Abdülaziz ve Sâlih Efendiler de kazaskerlik yapmışlardır. Torunlarından Ebûsâid Muhammed, Bahâi Muhammed ve Ebûsâidzâde Feyzullah Efendiler de şeyhülislâmlık yapmış ve hepsi de şair kimlikleriyle tanınmıştır. Hoca Sâdeddin Efendi Eyüp'te bir dârülkurrâ ve kütüphane, Beşiktaş'ta bir hamam ve bir ekmek fırını yaptırmıştır. Her Cuma Ayasofya camiinde meselelere Türkçe, Arapça, Farsça mensur veya manzum cevaplar vermiştir. Hoca Târihi diye bilinen Tâcü't-tevârih'i ile ünlenmiştir. Abdülkerim el-Kuşeyri'nin er-Risâle'sini, Şattanüfi'nin Abdülkâdir-i Geylânî'nin menâkıbına dair Behcetü'l-esrâr'ını, Muslihüddin-i Lâri'nin Farsça Mir'âtü'l-edvâr'ını ve Üşi'nin Mâtürîdiyye akaidine dair el-Emâlî adlı eserini Türkçe'ye çevirmiştir (Turan, 1998, s.196-198; Daş, 2004, s.165-207).

Hoca Sâdeddin Efendi'nin Manzum Fetvâları

Hoca Sâdeddin Efendi, Osmanlı'nın zirve yüzyılının büyük şeyhülislâmlarından olup müderris, şeyhülislâm ve hâce-i şehriyârî olarak devlette önemli bir nüfuza sahip olmuştur. Şeyhülislâm olarak verdiği binlerce fetvâ arasında manzum fetvâlar da yer almıştır. Onun manzum fetvâlarından beş tanesini daha önce tanıtmıştık (Eliacık, 2013, s.276-285). Müteakiben araştırmalarımız sonucunda başka manzum fetvâlarına da rastlandığından bu makalenin yazılması gerekli olmuştur. Yüzlerce şiir, fevâid ve fetvâ mecmuasını tarayarak tespit ettiğimiz bu üç manzum fetvâ ile onun manzum fetvâları elbette tamamlanmış olmayıp, araştırmalarımızla bu sayının daha da artacağını ümit ediyoruz. Bu makalede tanıtılan üç fetvânın nesir şekilleri aşağıda şekilde verilebilir:

Fıkıh kitaplarındaki baplardan kısmet veya ferâiz bâbına giren birinci fetvâ: *“Ey şerefli zâtı zamanın kâşiflerinin en mükemmeli olan, müşkilâtı çözen yegâne müftü! Kocasını, anababasını ve bir kızını geride bırakıp ölen Hind'in terekesi şeriata göre nasıl taksim edilir?”*

Elcevap: Avl üzere, on üçün üçü kocaya, altısı kızına, ikişeri de ebeveyne verilir.

Fıkıh kitaplarındaki baplardan hudûd bâbına giren ikinci fetvâ: *Mülhid Zeyd'in ilhâdî âdil şahitlerin şehâdeti ile sâbit olup hapsedildiğinde kurtulması için çalışan Amr'a ne yapmak gerekir? Elcevap: Rezillere yardım edene cehennem hazırlanmıştır.*

Fıkıh kitaplarındaki baplardan da'vâ bâbına giren üçüncü fetvâ: *Hak, senin zâtına sürekli yardımcı olsun ey saadet burcunun parlak güneşi. Ömer, meramına ulaşmak için Amr'a Zeyd ile altınlar gönderse ve bu meblağ Amr'a ulaşır Amr eliyle o meram hâsil olsa; ama Ömer feleğin mühnet döşeğinde mat olarak vefat etse; bu dava, mirasçıya geçer mi?*

Elcevap: Malın sarfı sahih bir akit olsa ve Amr da harami ve mübahçı olmasa mirasçıya davası geçerek müris malı geri alamaz. Ama eğer rüşvet veya fasit bir akit ise, davayı Ömer'in evladı sarfeder ve bu durumda vâris, murisin yerine geçer. Şeriat mazlûmun hakkını telef etmez. Rabbinden güzel sevap umarak Sadeddin işte cevabı böyle yazdı.

Bu fetvalar edebî yönden iddialı olmayıp, girişlerde kalıp övgülerle üçüncü fetvada: *Nat'ı mihnetde anı çarh itse mât* mısraı teşbih, mecaz, telmih ve istiare ile güzel kurulmuştur.

Fetvâlar:

1.²

mef'ûlû fâ'îlâtü mefâ'îlû fâ'îlün

Ey müfti-i yegâne-i hâllâl-ı müşkilât

Żât-ı şerifün ekmele-i keşşâf-ı rûzigâr

Fevt oldı Hind zevcini hem vâlideynini

Hem bir kızını terk idüp ey mefhar-ı kibâr

Şer'î-i şerifle nice olur kısmetleri bunun

Ġâfildurur bu mes'elede kâdî-i diyâr³

El-cevâb

On üçden üçü zevce vü altısı kızına

Ümm ü ebe ikişer ider Öavlile qarâr

Ketebehu Sa'adeddîn Öufiye Öanh

2.⁴

Zeyd-i mülhidün ilhâdı şühüd-ı Öudül şehâdeti ile sâbit olup hâbs olduĝda halâsına sa'ÿy iden ÖAmra ne lâzım gelür?

El-cevâb

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'îlün

Şekâ ehline kim iderse imdâd

Olunmuşdur cehennem aña i'ödâd

Ketebehu Sa'adeddîn Öufiye Öanh

3.⁵

Bu mes'ele beyânında e'îmme-i Hânefiyyeden cevâb ne vechledür ki:

fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün

Ey sa'âdet burcına mihr-i münîr

Żâtuna Hâk dâ'îm olsun destegîr

² İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K.564, vrk. 66a.

³ Metinde: *Bu mes'eleden ĝâfildür kâdî-i diyâr* şeklinde olup vezin gereĝi tarafımızca düzeltilmiştir.

⁴ İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K.564, vrk. 103b.

⁵ Kütahya Vahidpaşa İl Halk Küt., Mecmua-i Fetâvâ, 43 Va 1647, vr.127b.

ÓAmra tahsíl-i merâm için ÓÖmer
 Zeyd ile irsâl idüp bir niçe zer
 Vâsıl olsa ÓAmra ol meblağ tamâm
 ÓAmr elinden hâsıl olsa ol merâm
 Emr-i Hâk ile ÓÖmer itse vefât
 NatÓ-ı miñnetde anı çarh itse mât
 Vârişe daÓvâ ider mi intiğâl
 İt beyân ey fahr-ı erbâb-ı kemâl
El-cevâbu Allahu taÓâlâ aÓlem
 Maşraf-ı mâl olsa bir Óağd-i şahîh
 ÓAmr olmasa hâramî müstebîh
 İdemez mûriş çü istirdâd-ı mâl
 Vârişe daÓvâsı itmez intiğâl
 Rişve yâ bir Óağd-i fâsid olsa ger
 Maşraf eyler daÓvi evlâd-ı ÓÖmer
 Vâriş olur mûrişe bunda hâlef
 ŞerÓ itmez hağğ-ı mazlûmı telef
 Böyle tahrîr itdi SaÓdeddîn cevâb
 Râciyen min Rabbihi hûsne's-şevâb
Ketebehu SaÓdeddînü'l-fağîr Óufiye Óanh

Sonuç

Osmanlı'nın zirve yüzyılının en önemli şeyhülislamlarından olan Hoca Sadeddin Efendi, başka önemli yönleriyle de temayüz etmiş birisidir. Câmîu'r-riyâseteyn unvanının yanı sıra, çok yönlü ve köklü bir kişilikle farklı konularda eserler ortaya koyması, tarihçiliği, Ebussuûd Efendi ile birlikte en çok manzum fetvâ veren isim olması, kendisinden sonra da oğul ve torunlarının Hocazâde lakabıyla manzum fetvâ geleneğini güçlü biçimde sürdürmesi onun en öne çıkan özellikleridir. O, şeyhülislâmlıktan ziyade tarihçi ve hâce-i şehriyâri olarak ünlenmiştir. 1,5 yıl gibi uzun olmayan bir süre şeyhülislâmlık yapmış, ancak devlet üzerinde, atamalarda büyük bir tesiri bulunmuştur. En çok manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan olması, büyük ölçüde yetiştiği aile ve coğrafyadan kaynaklanan bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Elimizde bulunan toplam sekiz adet manzum fetvâsının ilerde daha da artacağını tahmin ediyoruz. Velüd kişiliği oğul ve torunlarına da aynen yansımış ve her biri şeyhülislâm, kazasker, kadı ve müderris olan bu Hocazâdeler eser ortaya koymada, manzum fetvâ yazmada birbiriyle adeta yarışmışlardır. Oğulları Muhammed ve Es'ad Efendilerle torunları Ebûsaid Muhammed ve Muhammed Bahâi Efendiler toplam yirmi beş civarında manzum fetvâ vermişler, torun Ebûsaidzâde

Feyzullah Efendi de mürettep bir divan ortaya koymuştur. Hocasâdelerin ortaya koydukları manzum fetvalarla diğer manzum metinlerin tanıtılmasına devam edilecektir.

Kaynakça

- AKSOY, Mehmet, (1998), *Şeyhülislamıktan Bugüne Şeyhülislamıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln.
- DAŞ, Abdurrahman,(2004), Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.14.
- ELİAÇIK, M. (2013), Şeyhülislam Hoca Saadeddin Efendi ve Manzum Fetvâları, *ASOS JOURNAL*, 1/1, s. 276-285.
- HEYD, Uriel, (1995), Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri, (Çev.Fethi Gedikli), *Hukuk Araştırmaları Dergisi*.
- IMBER, Colin, (1997), *Ebussuud: The Islamic Legal Interpretation*, California.
- TURAN, Şerâfettin, (1998), "Hoca Sâdeddin Efendi", *Diyanet İslam Ansk.*, C.18, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., (1965), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, 2.bsk., Ankara.
- Yazma Eserler:
İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K.564.
Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütp., Mecmua-i Fetâvâ, 43 Va 1647.